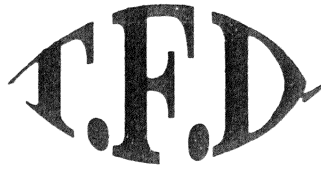

TÜRK FELSEFE DERNEĞİ YAYINI

FELSEFE DÜNYASI

SAYI : 12

TEMMUZ 1994

FELSEFE DÜNYASI

SAYI 12

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

TEMMUZ 1994

İÇİNDEKİLER

Sahibi:
Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu
Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Dr. Recep KILIÇ
Hüseyin G. TOPDEMİR
Erdal CENGİZ
Hasan ASLAN
Hakan POYRAZ

KDV dahil
Fiyatı: 40.000.-
Yıllık Abone: 150.000.-
Abone olmak için ücretin Vakıflar
Bankası Kızılay Şubesi'ndeki
2007311 nolu hesaba yatırılması
yeterlidir.

Baskı
Özkan Matbaacılık
Tel: 229 59 74
Dizgi:
TÜFED
Mektuplaşma Adresi:
P.K. 21 - Yenışehir
ANKARA

Ahmet İNAM	
Felsefede Deneme Yazmak	3
Yalçın KOÇ	
Kuantum Mekaniğinin Temellerindeki Bazı Felsefi Sorunlar.....	8
Ömer Naci SOYKAN	
"Sanki" Ne Söyler ?.....	28
Nesrin KALE	
Ortaçağ'da Tektarıncı Realizm ve Eğitim.....	32
Şafak URAL	
Hangi Hürriyet ?	36
Yavuz UNAT	
Ali Kuşçu'nun "Fethiye" Adlı Astronomi Eseri	42
Necati DEMİR	
Hilmi Ziya Ülken'in Fikri Değişim Süreci.....	49
Hasan ASLAN	
Toplumsal Etmenlerin Bilime Etkisi.....	58
Murat BAÇ	
Aristoteles'in "Öz" ve "Töz" Kavramları Üzerine.....	62
Erdal CENGİZ	
Ussallık, Görecelik ve Bilimsel Yöntem.....	67
Ayhan BIÇAK	
Sofistler'in Siyaset Anlayışları.....	72

HANGİ HÜRRIYET ?

Şafak URAL*

Günlük yaşayışımızda sıkça kullandığımız "hürriyet" kavramı hakkında herkes kendine göre bir tanım verebilir. Fakat felsefi açıdan ele alınırsa diğer birçok kavram gibi bu kavramın da çeşitli problemleri içinde taşıdığı, kesin ve mutlak bir tanımının verilmek istendiğinde de sayısız güçlüklerle karşılaşıldığı görülür. Amacımız, bu kavramın bir tanımını vermek olmayıp, bir analizini yapmak, bu analiz çerçevesinde bir tasnif ve tasvir ortaya koymaktır.

"Hürriyet" denilince akla gelebilecek problemleri "hürriyet nedir?" sorusu içinde toplamak mümkündür. Bu soru ise öncelikle insan davranışlarının, insanın toplumla ve toplumun bireyle olan bağıntısının dikkate alınmasını gerektireceği açıktır. Buradaki problem, insan davranışlarının kısıtlamasının sözkonusu olup olmadığı, varsa bu kısıtlamanın nerede başlayıp nerede bittiği veya bitebileceği ve benzeri konuların tartışılmasını gerektirecektir. Bu tip problemleri kısaca "seçme ve eylem" kavramları çerçevesinde düşünmek mümkündür (Öner 1987, S.5).

"Hürriyet nedir?" problemi "insan hür müdür?" şeklinde bir soru acısında da ele alınabilir. Bu durumda hürriyetin açıklanması ve tanımı için, insanın ne zaman, ne şekilde, hangi şartlarda hür olabileceğinin ve benzeri soruların cevaplandırılması gerekecektir.

Eğer bu gibi sorular daha kuşatıcı bir bakışla ele alınmak istenirse, "mutlak hürriyet var mıdır?" şeklindeki bir soru çıkış noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü eğer mutlak bir hürriyet yoksa, insan hürriyetini de ancak kısıtlı bir çerçevede düşünmek gerekecek ve dolayısıyla hürriyetin ne olduğu bu çerçeve içinde tanımlanmaya çalışılacaktır. Tersine bir durumda, sınırsız bir hürriyetin tanımlanması, açıklanmasının yapılması ve geçerli olduğu alan veya alanların belirlenmesi gerekecektir.

"Mutlak hürriyet" bir eylem olarak ve bir kavram olarak, yani iki farklı açıdan ele alınabilir: Eylem olarak ele alınırsa, mutlak hürriyeti "insanın istediğini hiçbir kısıtlama olmadan gerçekleştirebilmesi" şeklinde anlamak mümkündür. "Mutlak hürriyet" sadece bir kavram olarak düşünüldüğü takdirde, bu kavramın başka bir kavramdan türetilmeden yani bir aksiyom olarak tanımlanabileceğini göstermek gerekecektir. Böyle bir tanımın farklı hürriyet biçimlerini de kapsadığı

* I. Ü. Edebiyat Fakültesi'nde felsefe Profesörü.

Bu yazımı sayın hocam Prof. Dr. Necati ÖNER'e ithaf ediyorum.

gösterilebilirse, "mutlak hürriyet" den kavram düzeyinde de olsa sözedebilmenin yolu açılmış olur. Aksi taktirde, teorik düzeyde bile mutlak hürriyetten sözedebilme olanağı ortadan kalkacaktır. Öte yandan teorik bir tanımın verilebilmesi mutlak hürriyetin eylem olarak mümkün olmasını gerektirmeyeceği gibi, teorik olarak tanımlanamaması eylem olarak mümkün olamayacağının göstermeyecektir.

Fakat bu ve benzeri türden problemleri yok farzetmeden de hürriyet problemini incelemek mümkündür. Bu amaçla sözkonusu problemi *davranış hürriyeti*, *ifade hürriyeti* ve *düşünce hürriyeti* başlıkları altında ele alacağız.

Davranış hürriyeti denilince insan eylemleri düşünülecektir. Dolayısıyla davranış hürriyeti, bir insanın aklı ve iradesi vasıtasıyla belirli sınırlar içinde istediği eylemleri gerçekleştirebilmesi, davranışlarında bir kısıtlamanın bulunmaması durumudur. Fakat bu tür bir hürriyeti, insanın sahip olabileceği en basit ve sıradan bir hürriyet biçimi olarak görmek gerekir. Çünkü yazılı ve sözlü kurallar insan davranışlarını sınırlandırır ve dolayısıyla kısıtlarlar. Bu kısıtlamalar yerine göre (özellikle kanunlar vasıtasıyla) kesin bir yasaklama, yerine göre de (örf ve adetlerde olduğu gibi) men etmek veya bir çeşit engel koymak şeklinde olabilir. Böyle bir durumda basitlik, sırdanlık arttıkça davranış hürriyetinde de bir artma sözkonusudur. Çünkü davranış bakımından en özgür olan insan, mesela istediği yerde yatan, oturan, doğal ihtiyaçlarını gideren bir insan aynı zamanda sosyal ve benzeri değerlere sahip olmayan veya en az ölçüde sahip olan kanunları hiçe sayan bir kişidir. Diğer canlılardan farklı olarak insan, sahip olduğu kültür, eğitim, sosyal statüsü gereği uymak zorunda olduğu protokol kuralları dolayısıyla istek, irade ve içgüdülerine dayanan davranışlarını kısıtlamak durumundadır.

Sadece "davranış" açısından bakıldığında böyle bir kısıtlama, hürriyetsizlik , hürriyetin ortadan kaldırılması veya elden alınması değildir. Hürriyetsizlik, normal olarak her insanın hakkı olan fakat geçerli bir gerekçe bulunmadan bazı davranışların engellenmesi, yasaklanması durumudur. Bu durumda davranışların kısıtlanması, eğitilmiş ve sosyal değerlere sahip insan olmanın, bir toplum içinde yaşamının sonucudur; dolayısıyla bu anlamda kısıtlama, hürriyetsizlik değildir. İşte bu yüzden, davranış hürriyeti ile insanın sahip olduğu veya olması gereken değerler arasında bir ters orantı mevcuttur. Bu ters orantı dolayısıyla davranış hürriyeti, diğerlerine göre sıradan ve daha basittir. Çünkü gelişmiş ve daha rafine hale gelmiş değerler ister istemez insan davranışlarını artan oranda sınırlandırır. İşte bu anlamda bir kısıtlama da hürriyetin ortadan kaldırılması demek değildir.

Ifade hürriyetine gelince: Bu tür hürriyet ile davranış hürriyeti arasında da yine bir tür ters orantı vardır. Çünkü ifade hürriyetinin artması kişinin davranış hürriyetinin azalmasını gerektirmektedir. İfade hürriyeti elbette söz veya yazı ile

düşündüğünü söylemek anlamına gelmemektedir. Çünkü burada da bir tür davranış, yazı ve söz ile ifade edilen bir eylem söz konusudur.

İfade hürriyeti, davranışlarımızı belirleyen, çerçeveleyen, sınırlayan kültürel, antropolojik, dini, sosyal yani kısaca ancak zihnimizle tasarlayıp algılayabildiğimiz formları keşfetmek ve sonra o formun özelliğine göre şu veya bu şekilde bildirebilmek demektir. Burada söz konusu olan formların kendisi değil, fakat ortaya konulmasında sahip olduğumuz serbestliktir.

Dikkat edilirse bu tür formların dayanağı doğrudan doğruya insandır: çünkü formlar insanın doğuştan getirdiği veya sonradan kazandığı özelliklere bağlı olabilir, insan onları toplumda hazır bulabilir veya ilahi bir güç tarafından verilmiş olduğunu kabul edebilir. Fakat sonuçta insanın psikolojik, biyolojik, fizyolojik, antropolojik veya benzeri özellikleriyle uygunluk içindedir ve bir ihtiyacına cevap verir. Diğer bir deyişle insan, sahip olduğu özellikler dolayısıyla kendini ancak birtakım formlar içinde, bir üslup dahilinde ifade edebilmekte ve davranışlarını belirlemektedir. Bu durumda formun, üslubun kendisi bir kısıtlama olarak değil, aslında insanın kendini ifade edebilmek için başvurduğu bir araç olarak düşünülmelidir. Bir toplum içindeki formların çeşitliliği ve gelişmiş olması insanın ifade hürriyetini de geliştirecektir.

İnsan hazır bulduğu formları bir anda değiştiremeye de yerine göre bilgisi, görgüsü, aklı ve benzeri yetenekleri sayesinde aralarında seçme yapmak iradesine ve hürriyetine sahiptir. Çünkü bu formlar arasında bir hiyerarşi, bir sıralanma vardır. Dolayısıyla seçim, insanın kendi yeteneklerine, konumuna ve standartlarına uygun olanı tercih etmesi şeklinde olacaktır.

Toplumdaki formlar, birtakım kurallar içerdiği için kısıtlayıcılık özelliğine sahip olabilirler. Fakat yukarıda da işaret edildiği gibi temelde insanın psikolojik, biyolojik ve özelliklerine bağlı olan bu formlar zaman içinde değişirler, daha yerinde bir deyişle zaman içinde insan tarafından değiştirilirler. Bu değişme özelliği bile, formların bir ihtiyaç dolayısıyla ortaya konulmakla birlikte insan iradesi tarafından, yani hür olarak değiştirilebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla burada önemli olan tek husus, insanın kendisini ancak bir form aracılığıyla ifade edebiliyor olması değildir; önemli olan diğer husus, şu veya bu formu, hiçbir kısıtlayıcı etken olmadan seçebilmesi, değiştirebilmesidir. Hür olmak, nasıl öğrenilmeyen, doğal olan bir yönümüz ise, bir form içinde kendimizi ifade etmek durumunda olmamız da yine varlığımızın yukarıda işaret edilen özellikleri gereği doğal bir yönümüzdür.

İfade hürriyeti denilince sadece toplumsal, kültürel vb formlar düşünülmemelidir. Davranış hürriyetinin *asıl kendini gösterdiği formlar bireysel özellikte olanlardır*; ve bu formlar kişiliğimizin, eğitimimizin, zekamızın, yeteneklerimizin bir sonucu, onların bir anlatımı durumundadırlar. Bu kişisel formlar arasında mimari, resim,

müzik, edebiyat başta olmak üzere sanat usulları kişisel özgürlüğümüzü ifade edebileceğimiz tipik örneklerdir. Eğer bu formlar kişisel ve toplumsal açıdan ne kadar incelenmiş, rafine olmuş, işlenmiş ise o oranda ifade zengiliği artacak ve hürriyet de o oranda sağlanmış olacaktır.

Görüldüğü gibi "hürriyet" kavramının ilginç olan yönlerinden birisi, paradoksal özellikler ihtiva etmesidir. Çünkü hür olmak, aynı zamanda birtakım kısıtlamaların olmasını; veya tersine bazı kısıtlamaların bulunması, insanın hür bir varlık olarak kabul edilmesini gerektirmektedir. Bu kısıtlama hem davranış hem de ifade hürriyeti bakımından geçerlidir. Yani hürriyetsizlik içinde hürriyet, hürriyet içinde hürriyetsizlik sözkonusu olmaktadır.

Bu durumda insanın kendisini ifade ederken kullanmak zorunda olduğu toplumsal ve özellikle bireysel formlar geliştiktikçe, yeni formlar insanın hür iradesi tarafından ortaya konuldukça, insan hürriyeti de o oranda zenginleşmekte ve genişlemektedir. Eski formların tekrarı, herkez tarafından taklit edilmesi giderek kısırlaşmayı ve bir daralmayı da beraberinde getirmekte ve dolayısıyla ifade gücünün ortadan kalkasına sebep olmaktadır. İşte mimari: aynı kalıplar, tekrarlanan şekiller, moda halini almış bir anlatım insanları tek tip ve taklit üzerine kurulmuş formları kullanmaya iteklemektedir. Bugün Mimar Sinan yaşıyorsa, bir öncekini herhalde taklit etmezdi.

İfade hürriyetinin kısırlaşması ve geliştirilememesi, davranış hürriyetini de etkileyecektir. Çünkü kişinin ifade hürriyetinin gelişmemesi sonucunda davranışlar mekanikleşecek, modalar ve içgüdüler tarafından yönlendirilecektir. Buna karşılık her yeni form, yani insanın sahip olduğu ifade hürriyeti sayesinde ulaşılan her yeni tarz, davranış hürriyetini yani insanın kendini daha yeni, geniş ve derin bir biçimde anlatma imkanı sağlayacaktır. Kısaca davranış hürriyeti, sanattan, bilimden günlük yaşayışa kadar herhangi bir alanda insanın kendini yeni bir form içinde anlatabilmesi ve yeni bir form ileri sürebilmek imkanına sahip olmasıdır.

Dikkat edilirse buraya kadar mesela maddi imkanların getirdiği hürriyetten, fikir ve söz hürriyetinden söz edilmedi. Sebebi açıktır: çünkü bu tür hürriyetleri tek başına ele almak bir anlam ifade etmeyecektir. Bunları davranış ve ifade hürriyeti içinde düşünmek gerekir.

Tek başına maddi imkanlar insana şüphesiz yeni olanaklar kazandırır. Bu olanaklar, ifade hürriyeti ile desteklenmediği takdirde sadece sıradan, basit davranış imkanı verebilir. Çünkü böyle bir durumda davranış tayin eden etkenlerin başında içgüdüler, psikolojik dürtüler gelecektir. Benzeri bir durum fikir hürriyeti için de geçerlidir. Çünkü fikir hürriyetinin olabilmesi için önce fikirlerin olması gerekir. Aksi takdirde fikir olarak yalnızca hırsların, sıradan görüşlerin, çıkarların belirlediği görüşlerden söz etmek gerekir.

Bu durumda çeşitli formların mesela kanunların, o toplumda geçerli olan örf ve adetlerin, değerlerin hep ifade hürriyetinin bir sonucu olduğunu ve davranış hürriyetinin ancak bu kuralların yerinde kullanılmasıyla ortaya çıkabileceğini birkere daha dikkate almak gerekir. Çünkü ancak bu formlar sayesinde bir yandan sıradan davranışlar kısıtlanırken öte yandan birtakım alternatifler içinde işlenmiş, rafine hale getirilmiş davranışlar, fikirler (gerçekten fikir içerecek şekilde) ifade edilebilir.

Yani kısaca, davranış hürriyeti, ancak ifade hürriyetinin gereklerinin yerine getirilmesiyle ortaya çıkabilir. İfade hürriyeti ise düşünce hürriyeti ile yakın ilgi içindedir.

"Düşünce hürriyeti" denilince akla gelebilecek olan ilk özellik, insanın istediğini düşünmesidir. Gerçekten de bir ilaç, uyuşturucu vs verilmedikçe insanın düşüncesine doğrudan müdahale imkanı yoktur; aklımızdan geçenler sadece bize aittir. Bu durumda yukarıda sözü edilmiş olan "mutlak hürriyet"den düşünce planında söz etmek mümkün gibi görünmektedir. Fakat probleme biraz daha yakından bakılınca düşünce planında da mutlak hürriyetten söz edilemeyeceği görülür.

Düşüncenin mutlak manada hür olması, herhangi bir etki altında kalmadan hareket etmesi ve sadece kendi kurallarıyla belirlenebilen bir mekanizma içinde oluşması demektir. Fakat özellikle günlük hayattaki yargılarımızda, tercihlerimizde kişiliğimizin, psikolojik yapımızın ve hormonal özelliklerin bir tesiri olduğu bilinmektedir. İşte bu sebeple düşüncede mutlak bir serbestlikten değil, söz konusu etkenlere bir bağımlılıktan söz etmek gerekir.

Bu duruma karşılık mesela bilimsel bir problemin çözümünün herhangi psikolojik, kültürel vb motiflere bağlı olmadığı ileri sürülebilir. Fakat böyle bir durumda düşünce, mantık kurallarına, realiteye bağlı olmak zorundadır. Dolayısıyla hiçbir sınırlamaya bağlı olmayan, tam ve mutlak şekilde hür olan zihinsel bir yaratmadan söz etmek imkansız görünmektedir.

Ancak herşeye rağmen sahip olabileceğimiz hürriyetler arasında en önemlisi, en yararlısı, en fazla ihtiyaç duyulana ve elde edilmesi en güç olanı "düşünce hürriyeti"dir. Diğerlerini de kapsamı bakımından en geniş serbestliğe sahip "düşünce hürriyeti" ancak bilgi sayesinde elde edilebilir. Yani asıl hürriyeti bize sadece bilgi sağlayabilir.

Her bilgi bir diğerinin alternatifi olarak kabul edilirse, düşünce hürriyeti, çeşitli bilgiler arasında seçim yapabilme ve yeni alternatifler yaratabilme özgürlüğü olarak tanımlanabilir. Yeni alternatiflerin yaratılabilmesi yani bir bilgi ortaya konulabilmesi ise, mevcut bilgiler arasında yeni bir bağıntı kurulması veya mevcut bilgilerin dışına çıkılabilmesiyle sağlanabilir. Dolayısıyla her yeni bilgi, yeni alternatiflerin ortaya konulması ve bu sayede seçim yapılabilme imkanının

arttırılması demektir. Yeni imkanların ortaya çıkması ise sonuçta düşünce özgürlüğünün daha geniş sınırlara ulaşmasını sağlayacaktır.

Görüldüğü gibi düşünce özgürlüğü bilgi sayesinde elde edilebilmektedir. Çünkü bilmek, mevcut alternatiflerin öğrenilmesi ve değerlendirilmesi demektir. Bilginin genişliği yani alternatiflerin artması, seçebilme imkanını da arttırmaktadır. Tek alternatifin olduğu yerde hürriyetten sözedilemeyeceği açıktır; dolayısıyla hürriyetsizlik, alternatiflerin azalmış olması demektir.

Düşünce hürriyetini diğerlerine üstün kılan özellik de burada açık olarak kendini göstermektedir. Çünkü seçenekleri arttırmak düşünce alanında mümkündür.

Yukarıda işaret edilen davranış, ifade ve düşünce hürriyetleri arasında seçim yapabilmek de yine insanın sahip olduğu bir özgürlüktür.

Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayın no: 781, 1987.